

Урок 7

Нелични глаголни форми

Причастия

Причастията са **нелични глаголни форми** – това означава, че са форми, произлезли от глаголи, но за разлика от глагола нямат лице.

Причастията заемат междинно място между глаголите и прилагателните имена, тъй като имат общи черти с двете части на речта:

Граматически категории	Глагол	Причастие
Лице	1 л., 2 л., 3 л.: <i>чета, четеш, чете</i>	НЯМА изменение по лице: <i>чел</i>
Число	ед.ч. и мн.ч.: <i>чета, четем</i>	ед.ч. и мн.ч.: <i>чел, чели</i>
Време	мин. вр., сег. вр., бъд. вр.: <i>четох, чета, ще чета</i>	мин. вр. и сег. вр.: <i>четен, челящ</i>
Залог	деят. залог и страдат. залог: <i>чета, четен съм</i>	деят. залог и страд. залог: <i>челящ, четен</i>

Граматически категории	Прилагателно име	Причастие
Род	м.р., ж.р. и ср.р.: <i>хубав, хубава, хубаво</i>	м.р., ж.р. и ср.р.: <i>четен, четена, четена</i>
Определеност (членуване)	-ия(т), -та, -то, -те: <i>хубавия(т), хубавата, хубавото, хубавите</i>	-ия(т), -та, -то, -те: <i>четения(т), четената, четеното, четените</i>
Число	ед.ч. и мн.ч.: <i>хубав, хубави</i>	ед.ч. и мн.ч.: <i>четен, четени</i>

Видове причастия

I. Сегашно деятелно причастие

1. Образуване

Сегашното деятелно причастие се образува от сегашната основа на глагола и наставка **-иц** с предходна гласна в зависимост от спрежението на глагола:

I спрежение	II спрежение	III спрежение
-еиц, -яиц (след съгласна) -аиц (след ж, ч, ш)		-иц
пишеиц четяиц тъчаиц	ходиц летиц държаиц	рисуваиц

2. Значение

С това причастие се изразява действие, което се извършва едновременно с действието, изразено със сказуемото. Причастието е деятелно, тъй като поясняваната от него дума е деятел (извършител) на действието, изразено с причастието:

Детето учи и слуша музика. → Учещото дете слуша музика.

3. Роля в изречението

Сегашното деятелно причастие изпълнява роля на определение и се съгласува по род и число със съществителното име, което пояснява, също така може да се членува:

учеиц(ият) студент, учеицо(то) дете, учеица(та) жена, учеици(те) хора

* Словосъчетанието от сегашно деятелно причастие и неговото определяемо може да бъде разширено с допълнителна част. В получената **разширена атрибутивна конструкция** допълнителната част застава между причастието-определение и съществителното име-определяемо:

детето учи нови думи → учеищото нови думи дете

* Атрибутивното словосъчетание със сегашно деятелно причастие е синтактичен синоним на подчинено изречение, въведено със съюза *който*:

учещото дете → детето, което учи

II. Минало свършено деятелно причастие

1. Образуване

Миналото свършено деятелно причастие се образува от миналата свършена основа на глагола и наставка **-л**:

пиша → писах → писал

ходя → ходих → ходил

рисувам → рисувах → рисувал

* Някои причастия се образуват с променена минала свършена основа:

чета → четох → чел

дойда → дойдох → дошъл

* При някои от причастията на глаголите от I и II спрежение има преглас **я → е** във формата за множествено число:

живял, живяла, живяло → живели

* При някои от причастията на глаголите от I спрежение има изпадане на **ъ** от формата за мъжки род:

рекъл → рекла, рекло, рекли

2. Значение

С това причастие се изразява предходно действие спрямо действието, изразено с глагола в изречението:

Училото дете слуша музика.

Причастие е деятелно, тъй като поясняваната от него дума е деятел (извършител) на действието, изразено с причастие:

Детето е учило.

3. Роля в изречението

а) Със спомагателния глагол *съм* и с минало свършено деятелно причастие се образува формата на **минало неопределено време**, така че причастието е част от сказуемо:

*Детето **е** учило.*

б) Миналото свършено деятелно причастие изпълнява роля на определение и се съгласува по род и число със съществителното име, което пояснява, също така може да се членува:

учил(ият) студент, учило(то) дете, учила(та) жена, учили(те) хора

* Словосъчетанието от миналото свършено деятелно причастие и неговото определяемо може да бъде разширено с допълнителна част. В получената **разширена атрибутивна конструкция** допълнителната част заставя между причастието-определение и съществителното име-определяемо:

*детето учи **нови думи** → училото **нови думи** дете.*

* Атрибутивното словосъчетание с минало свършено деятелно причастие е синтактичен синоним на подчинено изречение, въведено със съюза *който*:

*училите деца → децата, **които** учиха.*

III. Минало страдателно причастие

1. Образуване

Миналото страдателно причастие се образува от миналата свършена основа на глагола и наставка **-н** или **-т**:

пиша → писан

обуя → обут

рисувам → рисуван

* При някои от причастията има преглас **я** → **е** във формата за множествено число:

*видян, видяна, видяно → **видени***

2. Значение

С това причастие се изразява резултат от действие. Причастието е страдателно, тъй като с поясняваната от него дума се означава обектът на действието, изразено с причастието, а не деятелят (извършителят), от което идва и наименованието *страдателен* – обектът „страда“, защото действието се извършва върху него. За да има обект, върху който да се извършва действието, глаголът трябва да е транзитивен, т.е. да изисква пряко допълнение в изречението, затова само транзитивните глаголи образуват минало страдателно причастие:

Детето учи думи и слуша музика. → Учени думи и слушана музика от детето.

3. Роля в изречението

а) Със спомагателния глагол *съм* и с минало страдателно причастие се образува формата за **страдателен залог**, така че причастието е част от сказуемо:

Музиката е слушана.

б) Миналото страдателно причастие изпълнява роля на определение и се съгласува по род и число със съществителното име, което пояснява, също така може да се членува:

изпитан(ият) студент, изпитано(то) дете, изпитана(та) жена, изпитани(те) хора

* Словосъчетанието от миналото страдателно причастие и неговото определяемо може да бъде разширено с допълнителна част. Допълнение се явява и деятелят (извършителят) на действието. В получената **разширена атрибутивна конструкция** допълнителната част и назоваващото извършителя на действието допълнение застават между причастието-определение и съществителното име-определяемо:

Детето научи новите думи още в час. → научените от детето още в час нови думи.

* Атрибутивното словосъчетание с минало страдателно причастие е синтактичен синоним на подчинено изречение, въведено със съюза *който*:

научените думи → думите, които са научени.

Отглаголни съществителни имена

Също като причастията отглаголните съществителни имена са **нелични глаголни форми**, което означава, че са форми, произлезли от глаголи, но за разлика от глагола нямат лице.

* В българския език има два основни типа отглаголни съществителни имена: с наставки **-не** и **-ние**.

-не	-ние
ходя → ходене чета → четене пиша → писане гледам → гледане	образовам → образование наблюдавам → наблюдение реша → решение творя → творение

* Те са съществителни имена от среден род, имат форма за множествено число и могат да се членуват.

* По степента на значението процесуалност, което носят, отглаголните съществителни имена с наставка **-не** стоят по-близо до глагола, а тези с наставка **-ние** – до съществителното име. Например *лекуването* и *лечението* можем да обясним така: *лекуването* е самото действие на процеса *лечение*.

* Отглаголните съществителни имена с наставка **-не** се образуват единствено от глаголи от несвършен вид, а отглаголните съществителни имена с наставка **-ние** се образуват от двата вида глаголи, но преобладаващо от свършени глаголи:

(несвършен вид) *допълвам* → **допълване**

(свършен вид) *допълня* → **допълнение**

* Отглаголни съществителни имена с наставка **-не** в повечето случаи се образуват от **сегашната основа** на глагола:

I спрежение	II спрежение	III спрежение
глаголна основа на -е		глаголна основа на -а/-я
<i>плетам</i> → плетене	<i>летя</i> → летене	<i>поръчвам</i> → поръчване <i>оставям</i> → оставяне

* Изключения са образуваните от миналата свършена основа на глагола отглаголни съществителни имена с наставка **-не**: *писане*, *бърсане*, *мазане*, *тъкане* и др.